

Т.М. МИРОШНИЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМАТИВНОГО ЗМІСТУ ПРАВА ОСОБИ НА ЕФЕКТИВНІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Одними з найбільш витребуваних у науці і практиці кримінального процесу України є норми Європейської Конвенції 1950 р. (далі — Конвенції), зокрема, статті 13, присвяченої праву особи на ефективні засоби правового захисту. Зміст цієї норми полягає в тому, що «кожна людина, чиї права і свободи, визнані Конвенцією, порушені, має право на ефективні засоби правового захисту перед державним органом навіть у тому випадку, якщо таке порушення скоєно особами, що діяли офіційно».

Не зважаючи на лаконічність ст. 13, вона, на думку деяких авторів і окремих членів Європейського Суду (далі — Суду) є одним з найменш ясних положень Конвенції і викликає певні складнощі її тлумачення.

Рішення у справі Лендер проти Швеції (1987 р.) свідчить про те, що ст. 13 Конвенції носить субсидіарний (допоміжний) характер, її зазвичай застосовують разом з іншою матеріальною нормою Конвенції. Основне призначення ст. 13 полягає у тому, що вона є з'єднувальною ланкою між Конвенцією і національним законодавством. Разом із ст. 35 Конвенції дана норма означає, що у національному законодавстві повинні бути передбачені ефективні засоби юридичного захисту, а заявники мають застосовувати ці засоби перед тим, як звернутись до Страсбургу.

Аналіз тексту ст. 13 Конвенції дозволяє виділити складові змісту права особи на ефективні засоби захисту.

1. Суб'єкт права на ефективні засоби захисту.

Буквальне тлумачення вислову «кожна людина, чії права і свободи, визнані Конвенцією, порушені...» означає, що будь-яка людина, а не тільки учасники кримінального судочинства, є суб'єктами даного права. Головне, щоб саме вона стверджувала, що її права і свободи порушені (справа Класс проти ФРН, 1978 р.).

Конвенція вимагає, щоб засоби захисту були в принципі ефективними, і на практиці, і за законом; їх використанню не повинні безпідставно перешкоджати дії або, навпаки, бездіяльність національної влади.

У цьому зв'язку, думається, не відповідають вимогам ефективності засобів захисту норми статей 234, 236 КПК України, що передбачають можливість оскарження тільки дій (а не бездіяльності) слідчого і прокурора. На практиці особа, яка подала заяву про скоєний злочин і не отримала відповідного рішення у порядку ст. 97 КПК, не має ефективних засобів захисту своїх прав, бо КПК не передбачає процедури оскарження у суд бездіяльності слідчого, прокурора (для порівняння — КПК РФ у ст. 144 її передбачає). У подальшому слід передбачити у КПК механізм реалізації ч. 2 ст. 55 Конституції України щодо права громадян на оскарження у суді бездіяльності посадових осіб у сфері кримінальної юстиції.

2. Заходи правового захисту.

Європейський Суд у справі Класс проти ФРН пояснює, що заходи правового захисту необов'язково повинні бути судовими. «Державним органом» може бути і орган законодавчої і виконавчої влади.

Що стосується ефективності засобів правового захисту, то її критеріями, виходячи із практики Суду, є:

а) «достатня незалежність» органу, що розглядає скаргу. У справі Меріт проти України (2004 р.) Суд вказав, що скарга вищестоящому прокурору на постанову про зупинення розслідування у справі як засіб правового захисту не може розглядатись як ефективний засіб, оскільки «статус прокурора у відповідності з національним законодавством і його участь у

кримінальному судочинстві проти заявника не надають достатніх гарантій незалежності і неупередженого розгляду скарги заявника».

б) засіб захисту повинен бути ефективним за законом.

У відповідності зі ст. 1 Конвенції всі учасники договору зобов'язані забезпечити права і свободи, гарантовані цією міжнародною угодою. Україна як член Ради Європи досить активно реформує своє кримінально-процесуальне законодавство, приводить його у відповідність із нормами міжнародного права. Однак, існують і невідповідності.

Так, потребує змін законодавство щодо затримання особи. У відповідності із п. 3 ст. 5 Конвенції кожна арештована або затримана особа негайно доставляється до судді або іншого посадовця, уповноваженого законом виконувати судові функції.

Сучасне кримінально-процесуальне законодавство України не передбачає негайної доставки затриманого до судді, а тільки можливість оскарження підозрюваним до суду свого затримання. Для виправлення становища слід запровадити у кримінальному судочинстві процесуальну фігуру судового слідчого, до компетенції якого віднести контроль за законністю затримання, яке є різновидом обмеження права на свободу і особисту недоторканність;

в) засоби захисту повинні бути ефективні на практиці.

Для визнання ефективності рішення національних органів необхідно, щоб за позитивного рішення скарги особа мала реальну можливість одержання відшкодування за порушення відповідної норми Конвенції (справа Костелло Робертс проти СК, 1993 р.).

У справі Меріт проти України Суд визнав, що в національному законодавстві відсутні ефективні і доступні засоби правового захисту щодо скарги заявника на занадто тривалий час розгляду кримінальної справи. При цьому Суд зазначив, що засіб є «ефективним», якщо він може бути використаний для прискорення винесення рішення у справі або для забезпечення заявника відповідним відшкодуванням за вже допущену затримку, а також для винесення рішення про можливе покарання осіб, винних у вчиненні незаконного порушення прав, свобод (справа Аксой проти Турції, 1996 р.).

Наразі є надзвичайно актуальним для України рішення у цій справі, оскільки воно торкається незаконних методів розслідування кримінальних справ (зокрема, застосування тортур). Суд наголошує: «Там, де людина взята під варту у повному здоров'ї, а в момент звільнення мала тілесні ушкодження, держава зобов'язана надати правдоподібні пояснення про причини пошкоджень; невиконання цього обов'язково тягне обговорення даного питання у Суді за статтею 3 Конвенції».

Однією з характеристик ефективного засобу захисту є доступність оскарження рішення у справі. Суд у справі Кучеренко проти України (1999 р.) підкреслив: «для того, щоб оскарження вважалось ефективним, воно повинно бути доступним, — а це означає, що заінтересована особа повинна мати можливість самостійно почати процедуру оскарження».

Нажаль, зміни в порядку оскарження вироку, які були не так давно внесені в КПК України, не сприяють ефективній реалізації права особи на захист, закріплення в законі жорстких вимог до змісту апеляції змушують засуджених звертатись до послуг професійного представника (переважно, платних).

З метою забезпечення доступності апеляційної інстанції для громадян пропонується розглянути досвід інших країн, зокрема, ФРН щодо спрощеної форми подачі апеляції — усну і письмову. Усна заноситься до протоколу суду протягом тижня з моменту проголошення вироку.

3. Підстави для застосування ефективних засобів захисту.

Не всяке твердження про порушення права, гарантованого Конвенцією, дає особі право на «ефективний захист». У справі Сілвер проти СК (1983 р.) Суд роз'яснює, що зобов'язання за ст. 13 виникає тільки тоді, коли заявник має «оспорювану» вимогу про те, що він є жертвою порушення Конвенції. Це означає, що заява не може бути явно необґрунтованою і не підтверджуватися ніякими доказами.